

ISLAH-I SANAYİ KOMİSYONU VE ŞİRKETLERİN TEŞEKKÜLÜ: DEBBAĞ ŞİRKETİ ÖRNEĞİ

Arş. Gör. İhsan SATIŞ

Tunceli Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü

Özet

Islah-ı Sanayi Komisyonu, Tanzimat'tan sonra önemini kaybeden lonca ve gedik sisteminin sona ermesiyle, ticaret ve sanayi odalarının kuruluşu arasındaki geçiş sürecinde, yerli sanayi korumaya ve geliştirmeye yönelik işlevi olan bir kurumdur. Bu kurum küçük sanayi kollarını birleştirerek, Simkeşler, Saraçlar, Debbağlar şirketlerini kurmuştur. 1873'te Komisyon kaldırılarak görevlerinden bir kısmının belediyeye verilmesi düşünülmüş olup bir kısmı da Şurayı Devlet Nafia dairesine aktarılmıştır. Bu makalede, Islah-ı Sanayi Komisyonu'nun işlevi, amacı ve kurulan şirketler içerisinde Debbağ Şirketi ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sanayi, Komisyon, Şirket, Debbağ.

THE ESTABLISHMENT OF ISLAH-I SANAYİ COMMISSION AND CORPORATIONS: EXAMPLE OF DEBBAĞ

Abstract

The commission of Islah-ı Sanayi was an establishment which had a duty to keep and improve local industry during the transition process between the end of Guild and Gedik systems that lost their importance after Tanzimat and the establishment of merchandise and industry chambers. Merging the small size industry sections, this establishment has established corporations of Debbağ, Simkeş, Saraç. In 1873, the commission was thought to be removed and some of its duties be given to the municipality and some of them was transferred to Şurayı Devlet Nafiası. In this article, functions and aims of Islah-ı Sanayi commission and Tenner Corporation – which was among the established corporations- will be analyzed.

Key Words: Industry, Commission, Corporation, Debbağ.

Giriş

Büyük ölçüde insan gücüne dayanan Osmanlı sanayisi genellikle iç pazar ihtiyacını karşılamaya yöneliktir. Ordu ve saray için çalışan fabrikalar istisna edilecek olursa, sanayi kuruluşları genellikle 30-40 işçi istihdam eden küçük işletmelerdir (Önsoy, 1988: 7). Osmanlı sanayisinin başta gelen sektörü dokumacılıktır. Osmanlı Devleti'nin gerek pamuk yetiştirmeye elverişli alanlara sahip olması, gerekse Türklerin dokumacılıktaki yetenekleri sayesinde pamuklu sanayi Osmanlı dokumacılığının en önemli kolu haline gelmiştir (Damlıbağ, 2007). XVIII. yüzyılda Osmanlı Devleti, batıdaki gelişmeleri takip ederek, geleneksel sanayinin yerini alacak modern bir sanayi kurma konusunda gerekli çabayı gösterememiştir. Batı'daki bu gelişme ise sanayi inkılâbı idi. Avrupa'nın çehresini değiştiren bu olay İngiltere'de başladı ve gelişti. Dünya ekonomisi de İngiliz ekonomisi temelleri üzerinde teşekkül ettiğinden İngiltere kısa bir süre de olsa hiçbir ülkenin erişemeyeceği büyük bir ekonomik ve siyasi güce sahip olmuştur (Hobsbawn, 1987: 1).

XIX. yüzyılın başlarına kadar Osmanlı sanayi iç pazar ihtiyacını büyük ölçüde karşılayabilecek güçteydi. Napolyon savaşları esnasında Avrupa'da pazar bulabilen İngiliz malları, müteakip yıllarda yeni pazarlar aramak zorunda kaldı. Avrupa devletleri ucuz ve kaliteli İngiliz mallarının rekabetine karşı çeşitli tedbirler alınca, İngiliz tüccarları nispeten müsait şartlar ihtiva eden Avrupa dışı pazarlara, bu arada Osmanlı pazarlarına geldiler. Ne var ki, 1820'li yıllardan itibaren gittikçe çoğalan İngiliz ihracatına ve ithalatına karşı Osmanlı pazarlarında uygulanan dâhili gümrükler ve inhisar usulü, önemli sayılacak engeller teşkil etmekteydi. Başka bir deyişle, İngiliz malı Osmanlı pazarlarında birtakım vergilere tabi tutulmaktaydı ki, bu da onların rekabet gücünü zayıflatmaktaydı. Diğer taraftan yine İngiliz tüccarları istedikleri her malı satın alamıyordu (Sarc, 1940: 425). Bu engeller, Sultan II. Mahmut'un Mehmet Ali Paşa ile mücadele ettiği bir zamanda, yani Sultan'ın yardıma muhtaç olduğu bir sırada İngiliz desteğine karşılık imzalanan 1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret Anlaşması'yla ortadan kaldırıldı (Altundağ, 1988). Bu anlaşma ile ithal gümrüğü %5; ihracat gümrüğü %12 olarak belirlendi (Kütükoğlu, 1974: 70, 106). Böylece Osmanlı toprakları yabancı mallar için adeta açık pazar haline getirildi. Yabancı rekabetine dayanabilecek güçte olmayan Osmanlı sanayi bir dağılıma dönemine girdi. Bu gerileme önce İmparatorluğun Avrupa topraklarıyla büyük şehir ve ticaret merkezlerinde görüldü. Yabancı rekabetine daha çok Osmanlı sanayisinin esasını teşkil eden pamuklu sanayi maruz kaldı. Bunu da yünlü ve ipekli dokumalar takip etti. İç pazarlarda yerli sanayi bir süre daha egemen olduysa da, 1860'lı ve 1870'li yıllarda bilhassa demiryolları inşasıyla buralar da Avrupa mallarının istilasına uğradı. Neticede ticaret dengesi büyük ölçüde İmparatorluk aleyhine değişerek, Osmanlı ekonomisi kapitalist dünya ekonomisinin tam bir uydusu durumuna gelmiştir.

1. Islah-ı Sanayi Komisyonu

Osmanlı sanayisinin kendine mahsus teşkilatı, lonca, gedik ve inhisar usulleri vardır. Geniş bir kitle oluşturan esnaf teşkilatı, İmparatorluğun ekonomik ve siyasal hayatında etkili bir unsurdur. Esnaf arasında kuvvetli bir dayanışma mevcuttu, yani fakirlere yardım edilmekte, yeni iş yerleri açanlara sermaye verilmekte, alet ve edevat yardımı yapılmakta, esnaf mensupları, özellikle çıraklar için tertip edilen meslek kursları finansa edilmekteydi (Demirel, 2002: 253).

Tanzimat'la birlikte artık önemi kaybeden lonca ve gedik sisteminin sona ermesiyle, ticaret ve sanayi odalarının kuruluşu arasındaki geçiş sürecinde, yerli sanayiye korumaya ve geliştirmeye yönelik işlevi olan Islah-ı Sanayi Komisyonu kuruldu (Martal, 2002: 282).

Osman Nuri, Mecelle-i Umûr-ı Belediye adlı eserinde, komisyonun kuruluş tarihinin kesin olarak tespitine yarayacak bir belge bulunmadığını, yaklaşık olarak 1864-1866 yılları arasında çalışmaya başladığı, sonra bir duraklama devresi geçirerek 1868 yılında tekrar faaliyete geçtiğini belirtmektedir (Ergin, 1995: 692). Komisyonun kuruluş amacı; *“İstanbul Sanayicilerinin uzun süreden beri kaldıkları çöküntüyü önlemek ve kalkınmalarını sağladıktan sonra, uygulanan tedbirleri öteki bölgelerine götürmek”* tir (Giz, 1967: 17).

25 Kasım 1868 tarihli Takvim-i Vakayi'de Komisyonun amacı; *“Dersaadet de bulunan sanayi-i mütenevvia erbabının hayli zamandan beri bazı esba-ı mânia ile duçar oldukları tenezzülâtın indifa'yle islah-ı sanat ve terviç-i ticaretlerine bir tarik-i teshil bulunmak ve matlabin husulünden sonra şu islahat derece derece memâlik-i mahrûse esnafına dahi tamim olunmak”* şeklinde ifade edilmiştir (Önsoy, 1988: 95).

Komisyonun beşi devlet memuru, dördü tüccar ve sanayici olmak üzere dokuz daimi üyesi ve gerektiği zaman toplantılara çağrılan dokuz tabii üyesi vardı (Karal, 1983: 256). Daimi üyeler evkaf mümeyyizi Halil Razi Efendi, askeri ümeradan Hakkı Bey, eski kaymakamlardan Mustafa Efendi, Kolağası Cemal Bey, Ferruhsadzâde Mehmet Bey, tüccar ve sanayicilerden Hacı Raif Efendi, Mehmed Efendi, Antuvan ve Nasri Efendilerdi. Komisyon başkanlığına getirilen Ali Rıza Efendi, mabeyn kâtipliği, evkaf nazırlığı gibi görevlerde bulunmuş, bilgili ve tecrübeli bir devlet adamıydı. Osmanlı'da ticaret ve sanayi odalarının kurulmasını sağlayan Küçük Said Paşa'dan önce, yerli sanayi içinde bulunduğu şartları ve o gün için alınması gerekli önlemleri iyi kavramıştı (Giz, 1985: 1360). Başlangıçta hazinenin içinde bulunduğu ödeme zorluğu sebebiyle üyelerin çoğu Ali Rıza Efendi tarafından celbedilmiş, hali vakti yerinde kimselerden oluşuyordu (Önsoy, 1988: 95).

1.1. Islah-ı Sanayi Komisyonu Talimatnâmesi

Islah-ı Sanayi Komisyonu'nun kuruluş ve çalışmalarını belirleyen bir talimatnâme hazırlanmıştır. Bu talimatnâmenin maddeleri şöyledir (Ergin, 1995: 697-700; Giz, 1967: 17-19):

1. Komisyonun bir başkanı, sanayi ve küçük sanatları tanıyan lüzumu kadar daimi üyesi, iki kâtip ve bir mukayyidi bulunacak, gerektiği zaman toplantılara çağrılmak üzere çeşitli devlet dairelerinden seçilen yine lüzumu kadar tabii üyesi olacaktır.

2. Komisyon üyeleri, cuma ve pazardan başka her gün en az beş saat çalışacak ve boş vakit geçirmeden her türlü sanat şubelerinin en kısa zamanda gelişmesi çarelerini arayacak ve olumlu buluşlarını meydana koyarak ödüle hak kazanacaklardır.

3. Esnafın eskisi gibi ayrı ve dağınık olarak sanatlarını icra etmelerinde yarar yoktur. Aralarında sermaye toplayarak bir şirket kurmaları ve birlikte çalışmalarını gerekmektedir. Simkeşane, saraçhane, altınvarakçı esnafı ve İstanbul'un çeşitli yerlerindeki tabakhaneler bu şekilde birleştirilecek ve onlar gibi birleşme dilekleri komisyona havale edilen mumcu, demirci, dökümcü, doğramacı, cedikçi, divitçi ve mürekkepçi esnafının ve bundan sonra dilekleri havale edilecek olanların sanat ve hallerine göre durumlarının düzenlenmesine çalışılacaktır.

4. Kurulan şirketler bir yönetim kurulu tarafından yönetilecek, esnaf kethüdaları kurulun başkanı, güvenilir işadamları da kurul üyesi olacak, kendilerine şirketin sâfi kârından uygun pay verilecektir.

5. Devletin ihtiyaçlarını bu şirketlerin mamullerinden karşılamak için komisyona her daireden bir memur atanacak, bunlar komisyonun tabii üyesi sayılacaktır. Hangi daire mal alacaksa, o daire temsilcisinin katılımıyla durum incelenerek mazbatalar düzenlenecektir.

6. Sanayi mamullerinin sürümü ve değeri, gayet saf, halis, dayanıklı ve bununla beraber güzel ve gösterişli yapılmasına ve fiyatlarının da ucuz olmasına bağlıdır. Komisyon çalışmalarının temel ilkesi olan bu prensibin bir an önce sağlanmasına çalışılacak ve hemen sağlanması mümkün olmayan işlerin yerli ve yabancı uzmanların yardımıyla derece derece gerçekleştirilmesine olağanüstü bir çaba harcanacaktır. Bu arada bilgi sahiplerinin ileri sürdükleri makul tekliflere önem verilecektir.

7. Sanayi mamullerinin bilirkişiler ve uzmanlar marifetiyle ölçü ve miktarları, kâr hadleri tespit edilerek, mümkün ve münasip olanların satış fiyatları da tayin olunarak gazetelerle yayınlanacak ve bu düzene giren sanayicilerin hiçbir vakit bozuk ve uygunsuz şeyler yapmasına meydan verilmeyecektir. Noksan, kalp ve hileli şeyler yapan ve satanlar olursa komisyonun ihtarıyla Şehremaneti tarafından cezalandırılacaktır.

8. Her kim yeni bir şey icat ederse komisyona sunacak, lâıyk görülürse kendisine imtiyaz verilecektir. Sanayicilerin arasında sanatlarının birbiriyle olan ilişkileri bakımından bir anlaşmazlık çıkarsa komisyon bir veya iki bilirkişi çağırarak anlaşmazlığın giderilmesine çalışacaktır.

9. İstanbul'da bal ve yağ mumu yapanlar birleşerek şimdilik 15.000 altın sermayeyle, Hazine-i Hassa tarafından yaptırılarak uzun süreden beri boş duran

fabrikada çalışmalarına müsaade edilirse ucuz ve çok iyi ispermeçet mumu yapacaklarını ve tüm demirciler de birleşerek 25.000 altın sermayeyle makine ve alet imal edeceklerini bildirmiş ve bu konularda verdikleri dilekçeler komisyona havale edilmiş olduğundan, umuma faydalı olan bu işlerin desteklenerek meydana getirilmesi, komisyonun takdir edilmesine yol açacaktır.

10. Sanayimizin gelişmesi için padişahın gösterdiği ilgi duyulup etrafa yayıldıkça memleketin öteki şehirlerindeki esnafın da sanatlarını geliştirmesine vesile olacağı umulduğundan Ankara sofu ve buna benzer taşra mamulâtı hakkında gereken uyarmaları yapmaya komisyon yetkili bulunacaktır.

Buradan anlaşıldığı üzere Komisyonun başta gelen görevi, gittikçe küçülen sanayi dallarını şirketler halinde birleştirmektir. Nitekim talimatnâmenin 3. maddesi; esnafın artık münferiden değil, şirket halinde çalışması lüzumuna değiniyor. 4. madde ise; bu şirketlerin her sınıf esnaf için Lonca kethüdası ve Loncanın ileri gelen esnafından seçilen azadan kurulu bir idare cemiyeti tarafından yönetileceğini belirtiyor. Ancak talimatnâmenin 6. maddesi; şirketi idare cemiyetinin kararları ve faaliyetinin Meclis-i Vala tarafından kapitalist bir gelişme kavramının yerleşmediği ve şirketlerin bürokratik kontrol ve güdüm altında tutulmak istendiği anlaşılıyor (Ortaylı, 2004: 464; Ortaylı, 2006: 203-204). Ayrıca komisyonun bu çalışmalarından daha önce İngiltere ve Almanya gibi ülkelerde yapılan çalışmaları örnek alındığı görülmektedir. Bilindiği üzere 1843'de 28 İngiliz dokumacısı birleşerek bir şirket kurmuş, bunu Almanya'da 30.000 küçük işyerininin 200 şirket halinde birleşmesi takip etmiştir (Önsoy, 1984: 9). Islah-ı Sanayi Komisyonu, başlangıçta bu gibi girişimlere alışık olmayan sanayici ve esnaf tarafından kuşku veya ilgisizlikle karşılanmıştır. Ali Rıza Bey, 1867 tarihli bir raporunda sanayici ve esnafın durumunu şöyle anlatıyor: "*Esnafın yoksulluğu sermaye bulmalarına engel olduğu gibi cehalet ve taassupları da çağdaki ilerlemeyi kavramaya ve bu ilerlemenin sağladığı çıkarları gözleriyle görmedikçe bu gibi şeylere ısınmalarına imkân vermemektedir. Bu yeniliklerden biraz yararlananlar bile bir süre kuşku ve tereddüt içinde kaldıklarından, bu hallerin sona ermesine kadar gaflet sahiplerinin uyarılması ve eğitilmesi gerekmektedir*" (Giz, 1985: 1361).

2. Islah-ı Sanayi Komisyonunun İşe Başlaması ve Şirketlerin Teşekkülü

Komisyon kuruluşunu tamamlayarak çalışmalarına başladı. Komisyon üyeleri bizzat iş yerlerine giderek veya esnaf mensuplarını komisyona celbederek bunların gerilemesine neden olan sebepler üzerinde durdular. Daha sonra şirket halinde birleşmelerini gerekli gördükleri İstanbul esnafının üretim imkânlarını, sermaye kapasitelerini ve verebilecek imtiyazları kapsayan raporları ile ilgili şirketlerin nizamnâme taslağıyla beraber Meclis-i Vala'ya verdiler (Önsoy, 1988: 99).

Esnafın şirketleştirilmesi konusunda Islah-ı Sanayi Komisyonu'nun önemli çabalar harcadığı gözlenir. Komisyonun kuruluş tüzüğünde de yer alan esnafın şirketler halinde birleştirilmesinde, şu faydalar umuluyordu (Giz, 1968: 34):

1. Hükümetin karşısında sayısı az ve güçlü kuruluşlar bulunacak, bu kuruluşların korunması için devletçe gerekli önlemler alınacak.

2. Esnafın imkânları bir araya getirilerek, dışarıdan makine ve hammadde ithal edilecek, böylece seri üretime geçilecek.

3. Esnafın birleşmesi, her sanat dalı için gerekli okulların kurulmasını ve nitelikli eleman yetiştirilmesi sağlayacaktı.

4. Ürünlerin kalitesi ve satış fiyatı belirli bir düzene bağlanacak olup devlet; ihtiyaçlarını bu kuruluşlardan satın alacaktı.

5. Loncaların dağılması sonunda ortadan kalkan dayanışma ve yardımlaşma düzeni tekrar kurulabilecekti.

Böylece çeşitli esnaf grupları bir araya getirilmeye ve her grup için kuruluş tüzükleri hazırlanmaya başlanarak, yoğun bir şirketleştirme faaliyetine girilmiştir. İlk olarak simkeşhane esnafı, saraçhane esnafının, debbağ esnafının daha sonra da kumaşçı, kemhacı, sandalacı, çatma yastıkçı, dökmece, demirci ve zilci esnafının da şirket halinde birleşmesi gerektiği, bunun için de mümkün olduğu kadar sermayeye ihtiyaç duyulduğu neticesine varıldı. İlgili esnaf nezdinde yapılan girişimler neticesinde simkeşhane ve debbağ esnafı şirket halinde birleştirildi (BOA, A.MKT. MHM, 473/69; Önsoy, 1988: 99). Bunu diğer esnafın başvuruları izledi. Nitekim 21 Kasım 1867'de debbağ esnafı 2000 kese sermaye, demirci esnafı 5000 kese altın sermaye, balmumu esnafı da 15000 altın kese sermaye koyarak birer şirket kurmuşlardır. Bundan başka kumaşçı, yastıkçı, doğramacı gibi yirmi dalda çalışan esnafın şirketler halinde birleşmesi öngörülmüştür (BOA, A.MKT. MHM, 394/28).

Teşkil olunan bu şirketlere on iki yıl müddetle imtiyaz verilmeleri, imal edecekleri eşya ile dışarıdan ithal edecekleri makine, alet ve maddeler altı yıl müddetle damga ve gümrük resminden muaf tutulmaları, esnafın usta, kalfa ve çıraklarında kabiliyetli görülenlerin eğitilmesi amacıyla mektep açılması ve resmi dairelerin ihtiyacı olan eşyaları tercihen bu şirketlerden almaları gibi imtiyazlar verilerek şirketlerin kurulmasını teşvik ve mevcutların gelişmesine imkân sağlanmaya çalışılmıştır (Ergin, 1995: 719).

Islah-ı Sanayi Komisyonu'nun kuruluş amaçlarından biri de, sanayi kollarına nitelikli elemanlar yetiştirmek üzere sanayi okulları açılmasını sağlamaktı. Daha önce, fabrikalaşma sürecinde, yeni kuruluşların eleman ihtiyacını karşılamak için mesleki okullar açılması gündeme gelmiştir (Güran, 1992: 237-238). Komisyonun çalışmaları sonunda Kasım 1868'de Mekteb-i Sanayi İstanbul'da Sultanahmet mevkiinde, eski Kılıçhane ile etrafındaki arsalar üzerine inşa edilmiş binalarda eğitime başladı (BOA, MKT. MHM, 382/80). Okul binası dersaneler ve atölyelerin yanında bir de fabrika ihtiva ediyordu. Başlangıçta on üç yaşından küçük elli öğrencinin alındığı okul sadece 19 zanaatın ikmal ve talimine mahsus kılınmıştı (Bkz.

Tablo 1). Bundan sonra 10 Aralık 1868’de 64 maddelik bir “Mekteb-i Sanayi Nizamnâmesi” yayımlandı (BOA, MKT. MHM, 382/80; Semiz ve Kuş, 2004: 280)¹.

Tablo 1: Okulda öğretim yapılacak zanaat dalları, alınacak öğrenci sayıları ve tahsil süreleri (Giz, 1969: 20).

Sanat Dalları	Her Yıl Alınacak Öğrenci Sayısı	Öğretim Süresi (Yıl)
Madeni Sanayi		
Demircilik, balta ve kazma üretimi	8	5
Çilingir	6	3
Tunç, bakır ve demir dökmeçilik	6	5
Çarkçı ve makinist	5	7
Çelik alet üretimi	4	2
Bıçak ve çakı üretimi	4	2
Tenekeci, kurşuncu, lehimci	4	2
Kuyumcu	4	4
Silahçı	3	5
Tahta Sanayi		
Arabacı, faytoncu	6	2
Doğramacı	4	3
Sandalye ve kanepesi	4	3
Ağaç çarkçısı ve modelci	4	3
Diğer Zanaatlar		
Kunduracı	6	2
Terzi	6	4
Saraç	5	4
Mücellit	4	1
Şeritçi	4	2
Hakkaâk	2	5

Islah-ı Sanayi Komisyonu’nun en önemli çalışmalarında biri de Osmanlı Devleti’nin uluslararası sergilere katılmasını sağlamaktı. Esasen 1851’de Londra’da açılan uluslararası sergiye, birçok ülkeyle birlikte, ülke ürünlerinin tanıtımını yararlı olacağı düşüncesiyle Osmanlı devleti de katılmıştı. Osmanlı Devleti bu tarihten sonra düzenlenen diğer uluslararası sergilere de katılmayı özen gösterdi. Özellikle

¹ Nizamnâmenin tam metni için bkz. BOA, Dâhiliye Nezâreti İdarî Kısım Belgeleri (DH. İD), No: 40618.

1871 Paris ve 1872 Viyana sergilerine Osmanlıların çok sayıda ürünle katılmasında İslah-ı Sanayi Komisyonu'nun önemli katkıları olmuştur (Önsoy, 1983: 195).

İslah-ı Sanayi Komisyonu, anılan faaliyetlerinden başka; fabrika ürünlerini ayırt etmek ve hileli mal sürümünü önlemek amacıyla çıkarılan, 1872 tarihli "*Alamet-i Farika Nizamnâmesi*"nin hazırlanması, yurt dışından getirilecek makine ve fabrika araçlarına 15 yıla varan gümrük muafiyeti sağlanması gibi konularda da önemli hizmetlerde bulundu (Martal, 2002: 284).

2.1. Debbâğlar Şirketi

Deri, ayakkabı, at koşum takımı, sofrası, matara ve çarık gibi çok çeşitli yerlerde kullanılması bakımından gerek halk, gerekse ordunun son derece ihtiyaç duyduğu önemli bir maddedir (Bozkurt, 1994: 174). Deri terbiyesi işine debbâğlık, tabaklık ve sepicilik, bu işi yapan esnafa ise debbâğ denir (Koyuncu, 2009: 1747). Osmanlı Devleti'nde hayvancılığın yaygın olarak yapılması, gerekse debbâğlık maddeleri, kestane, sumak, çam, meşe ve özellikle palamudun bol miktarda bulunması dolayısıyla debbâğlar imparatorluk coğrafyasının bütününe yayılmıştır (Akdağ, 2010: 174). Osmanlı sanayinin gelişmesine büyük özen gösteren Fatih Sultan Mehmet, debbâğlara bir takım imtiyazlar vererek İstanbul'un Eyüp, Kasım Paşa, Tophane, Üsküdar ve Yedi Kule semtlerinde Debbâğhaneler kurdurduğu bilinmektedir (Tekin, 1997: 349-364).

Kısa zamanda önemli artış kaydeden deri üretimi ülke ihtiyacını karşıladığı gibi fazlası da dış ülkelere ihraç edilmiştir. Zira 1859'da İngiltere'ye 204802 kg, 1862'de de Fransa'ya 765741 kg ham deri ihraç edilmiştir (Collas, 2005: 187-189). Deri mamullerindeki gelişmeler paralel olarak debbâğ işi ile uğraşanların sayısında da artış kaydedilmiştir. Nitekim 1850'li yıllarda yalnız İstanbul'da bu sektörden geçimini temin edenlerin sayısı beş bine ulaşmıştır (Önsoy, 1988: 104).

Ne var ki XIX. yüzyılın ortalarında, yani Osmanlı ekonomisinin bir çöküş dönemine girdiğinde (Yıldırım, 2001), debbâğ esnafı da gerek Avrupa'daki gelişmelere ayak uyduramayarak rekabette devre dışı kalması, gerekse de ihtiyaç duyduğu palamut ve sumak gibi maddelerin yabancı tüccarlar tarafından memleket dışına taşınması sebebiyle eski gücünü kaybetmeye başladı (Kütükoğlu, 1999: 646). Bu durum giderek büyük boyutlara ulaşması üzerine İslah-ı Sanayi Komisyon'un teşvikiyle 2000 hissedenden ibaret olan ve her hisse beşer adet yüzlük Osmanlı altını ile alınmak üzere on bin altın sermaye ile "*Şirket-i Debbâğiyye*" adıyla debbâğ esnafı şirket halinde birleştirilmiştir (BOA, A.MKT. MHM, 394/28; Ali Rıza, 2001: 259).

Vakanüvis Ahmet Lütfi Efendi Tarihi'nde, debbâğ şirketinin kurulmasını; "*İstanbul ve civarında bulunan Debbâğ esnâfi fi'l-asl pek ma'mur ve servet ü ticâretle meşhûr olduğu halde, hayli vakitden berü ma'mûlât-ı debbâğiyelerinin sürümüne sekte gelerek sonraları debbâğ-hâneler bütün bütün mu'attal hükmüne girmiş ve san'at-ı mezkûrenin lüzûmu bedihî bulunmuş olduğundan, i'âde-i revâcına bakılması hususûnun Islâh-ı sanâyi' Komisyonu'na havâlesiyle bi'l-müzâkere verilen*

karar ve ma'-hâtime otuz bendi hâvi yapılan nizâm-nâme mücebince (Şirket-i Debbâğîye) nâmiyle bir kumpanya teşkil olundu" diye açıklamaktadır (Lütfi Tarihi, 1989: 94).

Şirketin kurulmasıyla birlikte otuz maddeden oluşan bir nizamnâme hazırlanarak debbağ esnafı işe başlamıştır. Hazırlanan bu nizamnâme, Avrupa'dan getirilecek alet ve makinelerin altı yıl içinde gümrük ve damga resimlerinden muaf olması; şirkete on iki yıl süreyle imtiyaz verilmesi; ithal derilerde şirket üyelerine öncelik tanınması ve Bab-ı Seraskeri, Tophane gibi devlet müesseselerinin ihtiyacı olan derilerin şirketten temin edilmesi hususlarını ihtiva etmektedir (BOA, A.MKT. MHM, 473/69).

Şirketin bir yıllık çalışmaları sonunda ortaklarına %51,5 kar payı dağıtarak, sermayesini ikiye katladı. Şirketin faaliyetleri sayesinde daha önce 15 kuruşa satılan Avrupa elvan meşini 12 kuruşa düştü (Bkz. Tablo 2). 1868 yılının kurban bayramında, orduya gerekli olan 100.000 okkalık kösele alımı için açılan ihaleyi de, yabancı tüccarın okka başı 28 kuruşluk teklifine karşı, 21 kuruşa taahhütte bulunan debbağlar şirketi almış, böylece hazineye 700.000 kuruşluk kazanç sağlamıştır. Bu tür olumlu gelişmeler üzerine, dericiliğin yaygın olduğu İzmir, Bursa, Edirne, Şumnu, Kayseri ve Diyarbakır yörelerinde de debbağ esnafının şirketleştirilmesine çalışılmıştır (BOA, A.MKT. MHM, 473/69; Martal, 2002: 284).

Tablo 2: 13 Eylül 1870 tarihinden 13 Ağustos 1871 tarihine kadar Debbağ Şirketinin sattığı deri cinsleri, satıldığı yerler ve fiyatları (BOA, A.MKT. MHM, 473/69).

İsm-i ma'mûlatı debbâğîyye	Bâb-ı vâlây-ı seraskeri Sarâçhanesine verilen		Cenâb-ı Tersane-i Âmireyye verilen			Cenâb-ı Tophâne-i Âmireye verilen		Fiyat miktarıyyesi	Toplam	Avrupa Ma'mûlatı fiyatı	Avrupa malı fark fiyatından zuhûr eden menâfi'
	Kuruş	Aded	Kuruş	Kıyye	Aded	Kuruş	Kıyye	Kuruş		Kuruş	Kuruş
Fransız kârî kâvisâle	-	-	41538	1978	-	287301	13681	21	328839	28	109613
Fransız kârî beyaz vâkite	-	-	329472	10296	-	34688	1084	32	364190	40	91040
İkinci numara vâkite	-	-	22022	847	-	-	-	26	22022	32	5082
Üçüncü numara vâkite	-	-	44568	1857	-	-	-	24	44568	30	11142
Siyah bağı kâvisâle	-	-	6913	223	-	72633	2343	31	79546	38	17965/20
Şıra kâvinkâri kâvisâle	-	-	480586	25294	-	-	-	19	480586	22	75882
Tılâtin	-	-	-	-	-	36512	1141	32	36512	40	9128
Şaplı kâvisâle	-	-	-	-	-	8736	273	32	8736	42	2730
Palamut meşin	21157	4030	17745	-	3380	-	-	5/10	38902	-	-
Elvân meşin	-	-	5490	-	610	-	-	9	5490	15	3660
Tırşâ keçi derisi	-	-	5844	-	487	-	-	12	5844	-	-
Birinci yaprak meşin	93483	16997	-	-	-	-	-	5/20	93483/20	-	-
Tırşâ koyun derisi	-	-	984	-	164	-	-	6	984	-	-
Adi siyah meşin	13750	2500	-	-	-	-	-	5/20	13750	11	13750
Keçi derisi	9500	500	-	-	-	-	-	19	9500	28	4500
Toplam	137890	24027	955162		4641	439870			1532922		344124

3. Islah-ı Sanayi Komisyonu'nun Kaldırılması

Islah-ı Sanayi Komisyonu, ilk başlarda genellikle şirket kurulmasına ağırlık verdiği halde, daha sonraki yıllarda bu politikadan vazgeçirilerek daha önce kurulmuş olan simkeşhane, saraçhane, debbağ, kumaşçı, dökümcü ve demirci esnafı şirketlerini faaliyete geçirmeye yönelik çaba harcamıştır. Bu gayretler neticesinde özellikle debbağ, demirci ve kumaşçı esnafına ait şirketlerinde başarı sağlanmıştır (Önsoy, 1988: 101).

Islah-ı Sanayi Komisyonu, yaklaşık 9 yıl çalışmalarını sürdürdükten sonra 1873 yılında faaliyetlerini durdurmak zorunda kaldı. 12 Ekim 1873 tarihli bir tezkerede, Islah-ı Sanayi Komisyonu'nun sanayi gelişmesi için kurulduğunu ama bu tarihe kadar amacını tamamıyla yerine getirmediği gerekçesiyle kaldırıldığı ve memurların maaşları hazine tarafından karşılanacağını belirtmektedir (BOA, A. MKT. MHM, 452/49). Bu suretle, küçük sanatları koruma hususunda devletçe yapılmakta olan, zayıf himaye sistemi de ortadan kalktı.

Islah-ı Sanayi Komisyonu'nun kaldırılmasıyla komisyon işlerinin bir kısmı Belediyeye devri düşünülmüş, asıl iş konuları da Şurayı Devlet (Danıştay) Nafia Dairesinin yetkisi bırakılıp, komisyonun üyelerinin 7600 kuruş tutan aylıkları hazineye alınmıştır (Giz, 1967: 19).

Sonuç

Sanayi İnkılâbı'ndan sonra buhar makinelerinin sanayide kullanılmasından dolayı Avrupa'da seri üretim ve teknolojik gelişmeler meydana gelmiştir. Osmanlı Devleti'nde ise el sanatları ve küçük sanayinin yaşadığı parlak dönem çoktan geride kalmıştı. Osmanlı Devleti, Batı'da yaşanan hızlı makineleşmeye ve seri üretime basit tekniklere dayanan sanayisiyle rekabet etmesi mümkün değildi. Bunun üzerine dağılmakta olan İstanbul esnafını şirketler halinde toplamak, onlara modern üretim teknikleri ve metotları kazandırmak için Islah-ı Sanayi Komisyonu kurulmuştur.

Islah-ı Sanayi Komisyonu, Osmanlı esnaf ve sanatkârlarının sorunlarıyla ilgilenmiş olup sorunlarına çözüm yolu bulmaya çalışmıştır. Küçük esnaf gruplarını örgütleyerek esnafın şirketleşmesinde önemli sayılabilecek mesafeler kaydetmiştir. İlk olarak simkeşhane esnafı, saraçhane esnafı, debbağ esnafı birleştirilerek birer şirket kurulmuştur. Ancak yaklaşık 9 yıl gibi kısa bir faaliyet süresinden sonra zamanın siyasal ve ekonomik istikrarsızlığı nedeniyle faaliyetleri durdurularak 1873'te komisyon kaldırılmış, görevlerinin bir kısmı de Belediye ile Şurayı Devlet Nafia dairesine devredilmiştir. Bu durum dönemin bürokratik zihniyetini göstermesi açısından önemlidir. Ama her ne kadar komisyonun gerekliliği tartışılrsa da 1879'da İstanbul, 1885'te İzmir Ticaret Odası ile 1891'de İzmir Ticaret Borsasının kurulmasında Islah-ı Sanayi Komisyonu ilk adım olmuştur.

Kaynakça

1. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Sadâret Mektubî Mühimme Kalemi

A. MKT. MHM, 382/80

A. MKT. MHM, 473/69

A. MKT. MHM, 394/28

A. MKT. MHM, 452/49

Dâhiliye Nezâreti İdarî Kısım

DH. İD, No: 40618

2. Basılı Kaynaklar

Altundağ, Ş. (1988). *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı ve Mısır Meselesi 1831-1841*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Akdağ, M. (2010). *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*. Ankara: Yapı Kredi Yayınları.

Balıkthane Nazırı Ali Rıza Bey (2001). *Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı*. (Haz. A. Ş. Çoruk). İstanbul: Kitapevi Yayınları.

Bozkurt, N., Baktır, M. ve Tekin, Z. (1994). "Deri", *TDV. İslam Ansiklopedisi*, IX, İstanbul:Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. s. 174-178.

Collas, B. A. (2005). *1864'te Türkiye Tanzimat Sonrası Düzenlemeler ve Kapitülasyonların Tam Metni*, (Çev. Teoman Tunçdoğan), İstanbul: Bileşim Yayınları.

Damlıbağ, F. (2007). *Osmanlı Devleti'nde İhracat İçin Pamuklu Üretimi (1860-1870)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul.

Demirel, Ö. (2002). "Osmanlı Esnafı (1750-1850)". *Türkler*, XIV, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları. s. 253-261.

Ergin, O. N. (1995). *Mecelle-i Umûr-ı Belediye*. II, İstanbul.

Giz, A. (1967). "İslahî Sanayi Komisyonu". *İstanbul Sanayi Odası Dergisi (İSOD)*, 33, 16-19.

Giz, A. (1968). "1868'de İstanbul Sanayicilerinin Şirketler Halinde Birleştirilmesi Teşebbüsü". *İSOD*, 34, 16-19.

Giz, A. (1969). "İstanbul'da İlk Sanayi Mektebinin Kuruluşu". *İSOD*, 35, 20-22.

Giz, A. (1985). "İslah-ı Sanayi Komisyonu". *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, V, İstanbul. s. 1360-1362.

Güran, T. (1992). "Tanzimat Döneminde Devlet Fabrikaları". (Ed.: H. Dursun Yıldız). *150. Yılında Tanzimat*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 235-257.

Hobsbawn, E. J. (1987), *Sanayi ve İmparatorluk*. (Çev. Y. Gülerman ve A. Ersoy). Ankara.

- Karal, E. Z. (1983). *Osmanlı Tarihi*. IX, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Koyuncu, M. (2009). "Tanners In Ottoman State". *Turkish Studies*. 4/8, 1746-1762.
- Kütükoğlu, M. S. (1999). "Osmanlı İktisadi Yapısı". (Ed.: Ekmeleddin İhsanoğlu). *Osmanlı Devleti Tarihi*. II, İstanbul, s. 513-649.
- Kütükoğlu, M. S. (1974). *Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri (1580-1830)*. Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Martal, A. (2002). "Osmanlı Sanayileşme Çabaları (XIX. Yüzyıl)". *Osmanlı*. III, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s. 279-285.
- Ortaylı, İ. (2004), "Osmanlı İmparatoru'nda Sanayileşme Anlayışına Bir Örnek: Islah-ı Sanayi Komisyonu Olayı". *Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi ve Sosyal Değişim Makaleler*. I, Ankara:Turhan Kitapevi. s. 463-466.
- Ortaylı, İ. (2006). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. İstanbul: Alkim Yayınları.
- Önsoy, R. (1983). "Osmanlı İmparatorluğu'nun Katıldığı İlk Uluslararası Sergiler ve Sergi-i Umumi-i Osmanî". *Bellekten*, XLVII/185, 196-235.
- Önsoy, R. (1984). "Tanzimat Dönemi Sanayileşme Politikası 1839-1876". *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*. 2/2, 5-12.
- Önsoy, R. (1988). *Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii ve Sanayileşme Politikası*. Ankara: Türkiye İş Bankası Yay.
- Sarc, Ö. C. (1940). "Tanzimat ve Sanayimiz". *Tanzimat..* I, İstanbul, s. 423-440.
- Semiz, Y. ve Kuş, R. (2004). "Osmanlı'da Mesleki Teknik Eğitim (İstanbul Sanayi Mektebi 1869-1930)". *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. 15, 275-295.
- Tekin, Z. (1997). "İstanbul Debbağhaneleri". *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*. 8, 349-364.
- Vakanüvis Ahmet Lütfi Efendi Tarihi* (1989). XI, (Haz. M. Münir Aktepe), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Yıldırım, İ. (2001). "XIX. Yüzyıl Osmanlı Ekonomisi Üzerine Bir Değerlendirme (1838-1918)". *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 11/12, 313-326.